

İLÂHÎ İMTİHANIN MAHİYETİ

<"xml encoding="UTF-8?">

İLÂHÎ İMTİHANIN MAHİYETİ

Hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim, hidayeti yüce Allah'a mahsus sayar. Yalnız Kur'an'daki hidayet, ahiret ve dünya mutluluğuna ulaştıran ihtiyarî hidayetten ibaret değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Rabbi-miz, her şeye kendi (özel) yaratılışını veren, sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır." (Tâhâ, 50) Görüldüğü gibi yüce Allah hidayete bilinçli, akıllı olan ve olmayan her varlığı kapsayacak biçimde genel bir anlam veriyor. Ayrıca amaç bakımından da hidayeti mutlak sayıyor. O başka bir ayette şöyle buyuruyor: "O, yaratıp düzene koyandır. O, takdir edip hidayet edendir." (A'lâ, 2-3) Bu ayet de daha önceki ayet gibi mutlaklıktır. Bundan anlaşılıyor ki bu hidayet, dalâlete düşürmenin karşıtı olan özel hidayetten başkadır. Çünkü yüce Allah hidayetin bu türünün bazı kesimler için söz konusu olmadığını, onun yerine dalâletin geçtiğini belirtiyor. Oysa hiçbir varlığı genel anlamlı hidayetin kapsamı dışına çıkarmıyor. Şöyle buyuruyor: "Allah zalim toplumu hidayete erdirmez." (Cum'a, 5) "Allah fasık toplumu hidayete erdirmez." (Saf, 5) Bu anlamda çok sayıda ayet vardır.

Yine ortaya çıkıyor ki söz konusu hidayet, mümin kâfir bütün insanlara yol gösterme anlamına gelen hidayetten de başkadır. Yüce Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi: "Gerçekten biz ona yolu gösterdik. Artık ya şükreder veya nankör olur." (İnsan, 3) "Semud oğullarına gelince, biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler." (Fussilet, 17) Bu iki ayette ve benzerlerinde söz konusu edilen hidayet sadece bilinç ve akıl sahibi canlıları kapsar. Daha önce söylediklerimizden anlaşılmış olmalıdır ki, "sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır." ve "O, takdir edip hidayet edendir." ifadelerindeki hidayet, hem kapsam, hem de amaç bakımından geneldir. Üstelik bu ayetlerin ikincisinde hidayet, takdirin sonucu olarak alınıyor. Bir şeyi yaratılış gayesine yönlendirecek sebepleri ve gerekçeleri hazırlamak anlamını taşıyan takdir ise, özel hidayet ile bağdaşmaz. Her ne kadar hidayetin bu türü de evrendeki genel düzen açısından takdir alanının içinde ise de bu bakış o bakıştan farklıdır. Bunu iyi anlamak gerekir.

Her ne ise; bu genel hidayet, yüce Allah'ın her şeyi varlığının kemaline iletmesi, onu yaratılış gayesine erdirmesidir. Bu hidayet, söz konusu şeyin varolma, gelişme, fiiller ve hareketler gibi

özünün (zatının) varlığını sürdürmesi için gerekli olan şeylerin tümüne yönelik eğilimin itici faktörüdür. Bu sözlerin daha uzun bir devamı vardır. Eğer Allah muvaffak ederse, ileride bu açıklamayı genişleteceğiz.

Maksat şudur: Yüce Allah'ın bu konudaki sözleri gösteriyor ki, bütün nesneler genel ilâhî hidayetle gayelerine ve ecellerine (son noktalarına) sevk edilirler. Hiçbir nesne (şey) bu kuralın dışında değildir. Sözünden cayması söz konusu olmayan yüce Allah, bu hidayeti kendine borç kabul etmiştir. Nitekim O şöyle buyuruyor: "Gerçekten hidayet bizim uhdemizdedir ve gerçekten ahiret ve dünya bize aittir." (Leyl, 12-13) Görüldüğü gibi, daha önceki iki ayetin anlamlarına ek anlam katma niteliğindeki bu ayet, mutlak ifadesi ile, hem toplumlara yönelik içtimaî hidayeti ve hem ferdî hidayeti kapsamına alır.

Nesnelerin Allah üzerindeki haklarından biri, onları oluşum bakımından kendileri için takdir edilmiş olan kemale doğru hidayet etmenin yanı sıra onları teşriî kemale doğru da hidayet etmektir. Teşriin (yasa koymanın) tekvinin kapsamına nasıl girdiğini, kaza ve kaderin onu nasıl içerdiğini daha önce yaptığımız nübüvvet hakkındaki açıklamalarımızdan biliyorsunuz. Bilindiği gibi insan türünün sahip olduğu varoluş çeşidi, ancak bir dizi iradi ve ihtiyarî fiiller dizisi ile tamamlanır. Bu iradi ve ihtiyarî fiiller, ancak birtakım nazari ve pratik inançlardan meydana gelebilir. Buna göre insanın birtakım kanunlar altında yaşaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu kanunlar ister hak, is-ter batıl, ister iyi, ister kötü olsun. Böyle olunca insan oluşumunu sevk ve idare eden yüce Allah'ın, onun için, adına şeriat dediğimiz birtakım emirler ve yasaklar dizisi, bunun yanı sıra sosyal ve bireysel olaylar dizisi hazırlaması gerekir. İnsan, bunlarla karşılaşması sonucunda potansiyelindeki yetenek ve imkânları fiiliyata çıkarır. Bunun sonucunda ya mutlu veya bedbaht olur ve dolayısıyla varoluşunda saklı olan ne varsa meydana çıkar. İşte o zaman bu olaylara ve teşriî kurallara imtihan ve deneyden geçme ismi uygun düşer.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İlâhî çağrıya uymayarak kendisi için bedbahtlığı gerekli kılan kimse, eğer bu tutumu sürdürürse, azap hükmünü kendi aleyhinde kesinleştirmiş olur. O zaman ilâhî emir ve yasaklarla ilgili olarak karşılaştığı ve potansiyeli fiiliyata çıkaran bütün olaylar, o kimse için yeni bir bedbahtlık pratiği gerçeği ortaya çıkarır. Gerçi aynı zamanda adam içinde bulunduğu durumdan hoşnut da olabilir, karşısında çıkan durumdan gurur da duyabilir; ama bu gerçekte ilâhî tuzaktan başka bir şey değildir. Çünkü bu durumda yüce Allah, insanların kendileri için mutluluk sandıkları şeyler ile onları bedbaht etmekte ve kendileri için başarı saydıkları şeylerde onların emeklerini boşa çıkarmaktadır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) bir tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir." (Âl-i İmrân, 54) "Kötü tuzak, ancak sahiplerini kuşatır." (Fâtır, 43) "Onlar orada tuzak kurarlar. Fakat aslında sadece kendilerine tuzak kurarlar da farkında olmazlar." (En'âm, 123) "Ayetlerimizi yalan sayanları hiç farkına varmayacakları biçimde yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırırız ve onlara mühlet veririm. Benim tuzağım oldukça sağlamdır." (A'râf, 182-183) Bu nedenle cahil ve mağrur kimse Allah'a karşı gelmek, O'nun buyruklarını dinlememek suretiyle O'nun, kendisinden irade ettiği şeyin önüne geçtiğini sanarak pohpohlanabilir. Fakat aslında o, Allah'ın irade ettiği şeyde kendi aleyhinde O'na yardımcı oluyor da farkında değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Yoksa o kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü bir yargıda bulunuyorlar!" (Ankebut, 4) Bu konuda ayetlerin en hayret vericilerinden biri, şu ayettir: "Bütün tuzaklar Allah'a aittir." (Ra'd, 42)

Buna göre bu adamların dinî görevleri ile ilgili gösterdikleri bütün hileler, karşı çıkmalar, zulümler ve haddi aşmalar, yine kalplerinde sakladıkları kötü duyguların meydana çıkmasını sağlayan karşılaştıkları bütün olaylar ve nefsanî arzularının kendilerini sürüklediği bütün durumlar, bir tuzak, bir mühlet verme ve onları yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırmadır. Çünkü onları durumlarının akıbeti ve sonuna doğru hidayet etmek (iletmek), kendilerinin yüce Allah üzerindeki haklarıdır. Allah da bunu yapıyor. O hâlde "Allah işlerinde sürekli galiptir." (Yûsuf, 21)

Bu işler şeytana isnat edildiğinde ise, küfrün ve günahların türleri şeytanın o adamlara yönelik azdırması olur. Bu kötülöklere meyletmek ise, şeytanın çağrısı, vesvesesi, dürtüsü, işareti ve şaşırtması olur. Bu kötölöklere yol açan olaylar ve bu tür olayların işlevini gören şeyler de, şeytanın süsleri, araçları, ipleri ve ağları olur. İnşallah A'râf Suresinde bunların açıklaması gelecektir.

Buna karşılık, kalbinde imanın kökleştiği müminin ortaya koyduğu ibadetler, iyi davranışlar ve bu tür iyiliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan karşılaştığı olaylar da, ilâhî velâyet, ilâhî tevfiğ ve özel anlamdaki hidayetin mazharları olur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah, dilediğini yardımıyla destekler." (Âl-i İmrân, 13) "Allah da müminlerin velisidir." (Âl-i İmrân, 68) "Allah, müminlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır." (Bakara, 257) "Allah, onları imanlarından dolayı hidayet eder." (Yûnus, 9) "Ölü olup da canlandırdığımız ve insanlar arasında verdiğimiz nurun aydınlığı ile yürüyen kişi..." (En'-âm, 122) Bu durumlar yüce Allah'a isnat edildiği zaman hüküm budur. Aynı işler meleklere isnat edildiğinde ise, onların desteği ve doğru yola koymaları olarak

adlandırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah, imanı onların kalplerine yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir." (Mücâdele, 22)

Ayrıca bu genel hidayet, nasıl ki nesnelere, Allah'a dönüş yolculuklarını sürdürdükçe varoluşlarının başlangıcından varlıklarının son anlarına kadar eşlik ediyorsa, aynı şekilde ilâhî takdirler de onları arkalarından öne doğru iterler. Nitekim, "O Allah ki, takdir edip hidayet etti."

(A'lâ, 3) ayetinden de bu anlaşılmaktadır. Yani, nesneleri bir hâlden ikinci hâle, ikinci hâlden üçüncü hâle dönüştüren etken, onların varlıklarını saran neden ve sebeplerin taşıdığı takdirlerdir. Böylece takdirler, nesneleri (eşyayı) arkalarından sürekli itmektedirler.

Öte yandan takdirler nasıl nesneleri arkalarından itiyorlarsa, eceller (yani nesnelerin varlıklarının son bulduğu son noktalar) de onları önlerinden çekerler. Nitekim yüce Allah'ın şu sözü buna delil oluşturur: "Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları ancak hak üzere ve belli bir süre için yarattık. O kâfirler ise uyarıldıkları gerçeklerden yüz çeviriyorlar." (Ahkaf, 3) Bu ayet, nesneleri gayelerine bağlıyor. Bu gayeler ise onların ecelleri, yani belirlenmiş varolma sürelerinin sonudur. Birbirine bağlı iki şeyin de biri diğerinden daha güçlü olursa, güçlü olan taraf, öbür tarafı kendine doğru çeker. Belirlenmiş eceller de değişmez, sabit şeyler oldukları için nesneleri önlerinden çekerler. Bu gayet açıktır.

Buna göre nesneler çeşitli ilâhî güçler tarafından sarılmıştır. Bu güçler, nesneleri iten güçler, onları çeken güçler, nesnelere eşlik edip onları yetiştiren güçlerdir. Bunlar Kur'an'da söz konusu edilen asli güçlerdir. Bunların dışında melekler, şeytanlar ve başkaları gibi nesneleri koruyan, denetleyen ve onlarla bir arada olan güçler de vardır.

Bir de nesneler üzerinde belirli bir maksatla birtakım tasarruflar yapılır. Bu tasarruflar, eğer söz konusu nesnelerin o maksatla ilgili durumlarının ortada olmadığı, yani o maksada elverişli olup olmadığının bilinmemesi hâlinde, bu durumun bilinmesi veya ortaya çıkması amacıyla yapılırsa, bu tasarruflara imtihan veya deneme adını veririz. Yani, sen bir nesnenin durumunun falanca işe elverişli olup olmadığını bilmezsen veya gizli durumunu bildiğin hâlde o durumun ortaya çıkmasını istersen, o nesneyi sözü edilen maksatla bağdaşan şeyler ile karşı karşıya bırakırsın.

Böylece nesnenin o şeylere ilişkin hâli meydana çıkar. Onları kendine kabul mu ediyor, yoksa kendinden itiyor mu, belli olur. Bu işleme imtihan, deneme ve nesnelerin durumu hakkında bilgi edinme denir; ya da bu anlamı taşıyacak başka bir terim kullanılır.

Yüce Allah'ın insan gibi şuurlu ve akıllı nesneleri karşı karşıya bıraktığı yasalar ve olaylara ilişkin tasarrufu da aynen böyledir. Yani insanın dinî çağrı aracılığı ile çağrıldığı maksada ilişkin durumu bu yasalar ve olaylar sayesinde ortaya çıkar. O hâlde ilâhî tasarrufa mazhar olan bu yasalar ve olaylar birer ilâhî imtihandır.

Yalnız yüce Allah'ın imtihanı ile biz insanların imtihanı arasında şöyle bir fark vardır: Biz insanlar çoğunlukla nesnelerin gizli durumlarını bilmeyiz. Bu yüzden imtihan aracılığı ile onların bizce meçhul olan durumlarını bilmek isteriz. Oysa gayb anahtarları elinin altında olan yüce Allah için bilmemek diye bir şey yoktur. O hâlde insanı iyi akıbete ve mutluluğa çağırmak yolu ile ona uyguladığı genel eğitim bir imtihandır. Çünkü bu eğitim, onun durumunun ortaya çıkmasına, sevap yurdunun mu, yoksa azap yurdunun mu ehlinden olduğunun belirlenmesine vesile olur.

Bundan dolayı yüce Allah bu tasarrufu, yani insan için şariat belirlemeyi ve onu birtakım olaylarla karşı karşıya bırakmayı kendi açısından "belâ", "ibtilâ" ve "fitne" (imtihan ve sınama) olarak adlandırmış ve genel anlamda şöyle buyurmuştur: "Yeryüzündeki her şeyi ona süs yaptık ki, insanların hangisinin daha güzel amel işlediğini ortaya çıkaralım." (Kehf, 7) "Biz insanı imtihan etmek için karışık bir sıvı damlasından yarattık. Bunun için onu iştirme ve göreme yetenekleri ile donattık." (İnsân, 2) "Biz sizi iyilikle ve kötülükle imtihan ederiz." (Enbiyâ, 35)

Yüce Allah ne kastettiğini şu ayette daha geniş biçimde açıklıyor gibidir: "Rabbi, imtihan etmek için bir insana iyilik edip kendisine nimet verdiği zaman, "Rabbim beni şerefli kıldı." der. Fakat onu sınamak için rızkını daraltıp bir ölçüye göre verdiği zaman, "Rabbim bana hor baktı." der." (Fecr, 15-16) "Mallarınız ve evlâtlarınız sizin için imtihan aracıdır." (Teğâbun, 15) "Allah sizi birbiriniz aracılığı ile imtihan etmek için..." (Muhammed, 4) "Onlar öteden beri fasık oldukları için biz onları böylece sınavdan geçiriyoruz." (A'râf, 163) "Allah müminleri güzel bir sınavdan geçirmek için bunu böyle yaptı." (Enfâl, 17) "İnsanlar sırf 'inandık' demekle kurtulacaklarını mı sandılar? Biz onlardan önceki milletleri de sınavdan geçirdik. Allah bu sınav sonucunda doğru sözlüler ile yalancıları ayırt edecektir." (Ankebut, 3)

Yüce Allah, İbrahim hikâyesinde şöyle buyuruyor: "Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etti." (Bakara, 124) O, İsmail'in boğazlanmasını anlatırken de şöyle buyuruyor: "Hiç şüphesiz bu açık bir imtihandı." (Sâffât, 106) Musa hakkında ise şöyle buyuruyor: "Biz seni çeşitli sınavlardan geçirdik." (Tâhâ, 40) Bu konuda bunlar dışında daha birçok ayet vardır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, insan varlığı ile ilgili şeylerin tümünü; işitme, görme ve hayat gibi varlığının parçalarını, evlât, eş, aşiret, arkadaş, mal ve mevki gibi bir biçimde onunla bağlantılı şeyleri ve bir biçimde faydalandığı şeylerin tümünü ve bunların yanı sıra ölüm ve insana yönelik diğer musibetler gibi az önce saydıklarımızın karşısı olan şeyleri mihnet ve belâ kapsamına alıyor. Kısacası, okuduğumuz ayetler insanla bağlantısı olan âlemin parçalarını ve durumlarını insana göre Allah'tan gelen bir deneme ve bir sınav sayıyor.

Bu ayetlerde fertler açısından da genelleme vardır. Yani mümin, kâfir, iyi, kötü, peygamber ve onun alt düzeyindeki kimseler hepsi sınava ve denemeye tâbidirler. Bu yürürlükte olan bir gelenektir; hiç-kimse bundan müstesna değildir.

Bu dediklerimizden açıkça ortaya çıktı ki imtihan geleneği, sürekli yürürlükte olan ilâhî bir gelenektir. Bu imtihan geleneği diğer bir tekvinî geleneğe dayanan pratik bir gelenektir. O tekvinî gelenek ise, daha önce anlatıldığı üzere insan gibi yükümlüler ile ilişkisi bakımından genel ilâhî hidayet geleneği ile bu geleneğin önü ve arkasındaki takdir ve ecel geleneğidir.

Buradan anlaşılıyor ki, bu geleneğin yürürlükten kaldırılması, mümkün değildir. Çünkü onun yürürlükten kaldırılması, tekvinin bozulması ile aynı şey olur ki, bu da imkansızdır. Yaratılışın ve ölüm sonrası dirilişin hak olduğunu, hak ilkesine dayandığını kanıtlayan ayetler bu geleneğin değişmezliğine işaret ediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları hak üzere ve belirli bir süre için yarattık." (Ahkaf, 3) "Yoksa sizi boşu boşuna yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn, 115) "Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık. Onları kesinlikle hak üzere yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler." (Duhân, 38-39) "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ediyorsa, (bilsin ki,) Allah'ın belirlediği süre (ecel) mutlaka gelecektir." (Ankebut, 5) Bu gerçeği dile getiren daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerin tümü yaratılışın hak ilkesine dayalı olduğunu, amaçtan kopuk ve dayanaksız olmadığını kanıtlar. Nesnelerin önünde hakka dayalı amaçlar ve eceller, arkalarında hak ilkesine dayalı takdirler ve beraberlerinde hak ilkesine dayalı hidayet olunca, genel olarak bütün nesnelerin çatışması, özel olarak da bu nesnelerin içinde insan gibi yükümlülük taşıyan varlıkların birtakım hususlarla sınavdan geçirilmeleri kaçınılmazdır. Bu hususlar, kendileri ile ilişkili olan yükümlülerin potansiyel kemallerini, eksikliklerini, mutluluklarını ve bedbahtlıklarını fiiliyata çıkarır. İşte din yükümlülüğü ile yükümlü olan insanda bu, imtihan ve deneme anlamına

gelir. Bunu iyi kavramak gerekir.

Bu anlattıklarımızdan (ilâhî gelenek açısından) yok etme ve arındırmanın ne demek olduğu da ortaya çıkıyor. Şöyle ki: Mümin imtihan ile karşılaşp da bu imtihan onun gizli erdemlerinin rezilliklerinden ayırt edilmesini gerektirdiği veya bir toplum imtihanla karşılaşp da bu imtihan müminlerin, münafıklardan ve kalplerinde hastalık olanlardan seçilmesini gerektirdiği zaman bu imtihana arındırma adını vermek yerinde olur ki, bu işlem, bir ayırt etme işidir.

Yine görünüşlerinde güzel ve imrenilir sıfatlar ve durumlar bulunan kâfire ve münafığa yönelik ilâhî imtihanlar devam edip de bu imtihanlar yavaş yavaş onlarda saklı duran pisliklerin ortaya çıkmasını gerektirdikçe ve her ortaya çıkan pislik görünüşteki bir erdemi giderdikçe, bu süreç o kişi için bir yok etme işlemi, yani iyiliklerini yavaş yavaş tüketme işlemi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister." (Âl-i İmrân, 140-141)

Kâfirler için bir başka yok etme türü daha vardır. Bu da yüce Allah'ın bildirdiği üzere evrenin, insan soyunun salâhına ve dinin sırf Allah'a has olacağı bir güne doğru gittiği gerçeğidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "İyi sonuç takvanındır." (Tâhâ, 132) "Yeryüzüne benim iyi kullarım vâris olacaktır." (Enbiyâ, 105)

İLÂHÎ İMTİHANIN MAHİYETİ

Hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim, hidayeti yüce Allah'a mahsus sayar. Yalnız Kur'an'daki hidayet, ahiret ve dünya mutluluğuna ulaştıran ihtiyarî hidayetten ibaret değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Rabbi-miz, her şeye kendi (özel) yaratılışını veren, sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır." (Tâhâ, 50) Görüldüğü gibi yüce Allah hidayete bilinçli, akıllı olan ve olmayan her varlığı kapsayacak biçimde genel bir anlam veriyor. Ayrıca amaç bakımından da hidayeti mutlak sayıyor. O başka bir ayette şöyle buyuruyor: "O, yaratıp düzene koyandır. O, takdir edip hidayet edendir." (A'lâ, 2-3) Bu ayet de daha önceki ayet gibi mutlaklıktır. Bundan anlaşılıyor ki bu hidayet, dalâlete düşürmenin karşıtı olan özel hidayetten başkadır. Çünkü yüce

Allah hidayetin bu türünün bazı kesimler için söz konusu olmadığını, onun yerine dalâletin geçtiğini belirtiyor. Oysa hiçbir varlığı genel anlamlı hidayetin kapsamı dışına çıkarmıyor. Şöyle buyuruyor: "Allah zalim toplumu hidayete erdirmez." (Cum'a, 5) "Allah fasık toplumu hidayete erdirmez." (Saf, 5) Bu anlamda çok sayıda ayet vardır.

Yine ortaya çıkıyor ki söz konusu hidayet, mümin kâfir bütün insanlara yol gösterme anlamına gelen hidayetten de başkadır. Yüce Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi: "Gerçekten biz ona yolu gösterdik. Artık ya şükreder veya nankör olur." (İnsan, 3) "Semud oğullarına gelince, biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler." (Fussilet, 17) Bu iki ayette ve benzerlerinde söz konusu edilen hidayet sadece bilinç ve akıl sahibi canlıları kapsar. Daha önce söylediklerimizden anlaşılmış olmalıdır ki, "sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır." ve "O, takdir edip hidayet edendir." ifadelerindeki hidayet, hem kapsam, hem de amaç bakımından geneldir. Üstelik bu ayetlerin ikincisinde hidayet, takdirin sonucu olarak alınıyor. Bir şeyi yaratılış gayesine yönlendirecek sebepleri ve gerekçeleri hazırlamak anlamını taşıyan takdir ise, özel hidayet ile bağdaşmaz. Her ne kadar hidayet bu türü de evrendeki genel düzen açısından takdir alanının içinde ise de bu bakış o bakıştan farklıdır. Bunu iyi anlamak gerekir.

Her ne ise; bu genel hidayet, yüce Allah'ın her şeyi varlığının kemaline iletmesi, onu yaratılış gayesine erdirmesidir. Bu hidayet, söz konusu şeyin varolma, gelişme, fiiller ve hareketler gibi özünün (zâtının) varlığını sürdürmesi için gerekli olan şeylerin tümüne yönelik eğilimin itici faktörüdür. Bu sözlerin daha uzun bir devamı vardır. Eğer Allah muvaffak ederse, ileride bu açıklamayı genişleteceğiz.

Maksat şudur: Yüce Allah'ın bu konudaki sözleri gösteriyor ki, bütün nesneler genel ilâhî hidayetle gayelerine ve ecellerine (son noktalarına) sevk edilirler. Hiçbir nesne (şey) bu kuralın dışında değildir. Sözünden cayması söz konusu olmayan yüce Allah, bu hidayeti kendine borç kabul etmiştir. Nitekim O şöyle buyuruyor: "Gerçekten hidayet bizim uhdemizdedir ve gerçekten ahiret ve dünya bize aittir." (Leyl, 12-13) Görüldüğü gibi, daha önceki iki ayetin anlamlarına ek anlam katma niteliğindeki bu ayet, mutlak ifadesi ile, hem toplumlara yönelik içtimaî hidayeti ve hem ferdî hidayeti kapsamına alır.

Nesnelerin Allah üzerindeki haklarından biri, onları oluşum bakımından kendileri için takdir edilmiş olan kemale doğru hidayet etmenin yanı sıra onları teşriî kemale doğru da hidayet etmektir. Teşriin (yasa koymanın) tekvinin kapsamına nasıl girdiğini, kaza ve kaderin onu nasıl

içerdiğini daha önce yaptığımız nübüvvet hakkındaki açıklamalarımızdan biliyorsunuz. Bilindiği gibi insan türünün sahip olduğu varoluş çeşidi, ancak bir dizi iradi ve ihtiyarî fiiller dizisi ile tamamlanır. Bu iradi ve ihtiyarî fiiller, ancak birtakım nazari ve pratik inançlardan meydana gelebilir. Buna göre insanın birtakım kanunlar altında yaşaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu kanunlar ister hak, is-ter batıl, ister iyi, ister kötü olsun. Böyle olunca insan oluşumunu sevk ve idare eden yüce Allah'ın, onun için, adına şeriat dediğimiz birtakım emirler ve yasaklar dizisi, bunun yanı sıra sosyal ve bireysel olaylar dizisi hazırlaması gerekir. İnsan, bunlarla karşılaşması sonucunda potansiyelindeki yetenek ve imkânları fiiliyata çıkarır. Bunun sonucunda ya mutlu veya bedbaht olur ve dolayısıyla varoluşunda saklı olan ne varsa meydana çıkar. İşte o zaman bu olaylara ve teşriî kurallara imtihan ve deneyden geçme ismi uygun düşer.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İlâhî çağrıya uymayarak kendisi için bedbahtlığı gerekli kılan kimse, eğer bu tutumu sürdürürse, azap hükmünü kendi aleyhinde kesinleştirmiş olur. O zaman ilâhî emir ve yasaklarla ilgili olarak karşılaştığı ve potansiyeli fiiliyata çıkaran bütün olaylar, o kimse için yeni bir bedbahtlık pratiği gerçeği ortaya çıkarır. Gerçi aynı zamanda adam içinde bulunduğu durumdan hoşnut da olabilir, karşısında çıkan durumdan gurur da duyabilir; ama bu gerçekte ilâhî tuzaktan başka bir şey değildir. Çünkü bu durumda yüce Allah, insanların kendileri için mutluluk sandıkları şeyler ile onları bedbaht etmekte ve kendileri için başarı saydıkları şeylerde onların emeklerini boşa çıkarmaktadır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) bir tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir." (Âl-i İmrân, 54) "Kötü tuzak, ancak sahiplerini kuşatır." (Fâtır, 43) "Onlar orada tuzak kurarlar. Fakat aslında sadece kendilerine tuzak kurarlar da farkında olmazlar." (En'âm, 123) "Ayetlerimizi yalan sayanları hiç farkına varmayacakları biçimde yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırırız ve onlara mühlet veririm. Benim tuzağım oldukça sağlamdır." (A'râf, 182-183) Bu nedenle cahil ve mağrur kimse Allah'a karşı gelmek, O'nun buyruklarını dinlememek suretiyle O'nun, kendisinden irade ettiği şeyin önüne geçtiğini sanarak pohpohlanabilir. Fakat aslında o, Allah'ın irade ettiği şeyde kendi aleyhinde O'na yardımcı oluyor da farkında değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Yoksa o kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü bir yargıda bulunuyorlar!" (Ankebut, 4) Bu konuda ayetlerin en hayret vericilerinden biri, şu ayettir: "Bütün tuzaklar Allah'a aittir." (Ra'd, 42)

Buna göre bu adamların dinî görevleri ile ilgili gösterdikleri bütün hileler, karşı çıkmalar, zulümler ve haddi aşmalar, yine kalplerinde sakladıkları kötü duyguların meydana çıkmasını

sağlayan karşılaştıkları bütün olaylar ve nefsanî arzularının kendilerini sürüklediği bütün durumlar, bir tuzak, bir mühlet verme ve onları yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırmadır. Çünkü onları durumlarının akıbeti ve sonuna doğru hidayet etmek (iletmek), kendilerinin yüce Allah üzerindeki haklarıdır. Allah da bunu yapıyor. O hâlde "Allah işlerinde sürekli galiptir."

(Yûsuf, 21)

Bu işler şeytana isnat edildiğinde ise, küfrün ve günahların türleri şeytanın o adamlara yönelik azdırması olur. Bu kötülöklere meyletmek ise, şeytanın çağrısı, vesvesesi, dürtüsü, işareti ve şaşırtması olur. Bu kötölöklere yol açan olaylar ve bu tür olayların işlevini gören şeyler de, şeytanın süsleri, araçları, ipleri ve ağları olur. İnşallah A'râf Suresinde bunların açıklaması gelecektir.

Buna karşılık, kalbinde imanın kökleştiği müminin ortaya koyduğu ibadetler, iyi davranışlar ve bu tür iyiliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan karşılaştığı olaylar da, ilâhî velâyet, ilâhî tevfiğ ve özel anlamdaki hidayet in mazharları olur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah, dilediğini yardımıyla destekler." (Âl-i İmrân, 13) "Allah da müminlerin velisidir." (Âl-i İmrân, 68) "Allah, müminlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır." (Bakara, 257) "Allah, onları imanlarından dolayı hidayet eder." (Yûnus, 9) "Ölü olup da canlandırdığımız ve insanlar arasında verdiğimiz nurun aydınlığı ile yürüyen kişi..." (En'-âm, 122) Bu durumlar yüce Allah'a isnat edildiği zaman hüküm budur. Aynı işler meleklerle isnat edildiğinde ise, onların desteği ve doğru yola koymaları olarak adlandırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah, imanı onların kalplerine yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir." (Mücâdele, 22)

Ayrıca bu genel hidayet, nasıl ki nesnelere, Allah'a dönüş yolculuklarını sürdürdükçe varoluşlarının başlangıcından varlıklarının son anlarına kadar eşlik ediyorsa, aynı şekilde ilâhî takdirler de onları arkalarından öne doğru iterler. Nitekim, "O Allah ki, takdir edip hidayet etti."

(A'lâ, 3) ayetinden de bu anlaşılmaktadır. Yani, nesneleri bir hâlden ikinci hâle, ikinci hâlden üçüncü hâle dönüştüren etken, onların varlıklarını saran neden ve sebeplerin taşıdığı takdirlerdir.

Böylece takdirler, nesneleri (eşyayı) arkalarından sürekli itmektedirler.

Öte yandan takdirler nasıl nesneleri arkalarından itiyorlarsa, eceller (yani nesnelerin varlıklarının son bulduğu son noktalar) de onları önlerinden çekerler. Nitekim yüce Allah'ın şu sözü buna delil oluşturur: "Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları ancak hak üzere ve belli bir süre için yarattık. O kâfirler ise uyarıldıkları gerçeklerden yüz çeviriyorlar." (Ahkaf, 3) Bu ayet,

nesneleri gayelerine bağlıyor. Bu gayeler ise onların ecelleri, yani belirlenmiş varolma sürelerinin sonudur. Birbirine bağlı iki şeyin de biri diğerinden daha güçlü olursa, güçlü olan taraf, öbür tarafı kendine doğru çeker. Belirlenmiş eceller de değişmez, sabit şeyler oldukları için nesneleri önlerinden çekerler. Bu gayet açıktır.

Buna göre nesneler çeşitli ilâhî güçler tarafından sarılmıştır. Bu güçler, nesneleri iten güçler, onları çeken güçler, nesnelere eşlik edip onları yetiştiren gçlerdir. Bunlar Kur'an'da söz konusu edilen asli gçlerdir. Bunların dışında melekler, şeytanlar ve başkaları gibi nesneleri koruyan, denetleyen ve onlarla bir arada olan güçler de vardır.

Bir de nesneler üzerinde belirli bir maksatla birtakım tasarruflar yapılır. Bu tasarruflar, eğer söz konusu nesnelerin o maksatla ilgili durumlarının ortada olmadığı, yani o maksada elverişli olup olmadığının bilinmemesi hâlinde, bu durumun bilinmesi veya ortaya çıkması amacıyla yapılırsa, bu tasarruflara imtihan veya deneme adını veririz. Yani, sen bir nesnenin durumunun falanca işe elverişli olup olmadığını bilmezsen veya gizli durumunu bildiğin hâlide o durumun ortaya çıkmasını istersen, o nesneyi sözü edilen maksatla bağdaşan şeyler ile karşı karşıya bırakırsın. Böylece nesnenin o şeylere ilişkin hâli meydana çıkar. Onları kendine kabul mu ediyor, yoksa kendinden itiyor mu, belli olur. Bu işleme imtihan, deneme ve nesnelerin durumu hakkında bilgi edinme denir; ya da bu anlamı taşıyacak başka bir terim kullanılır.

Yüce Allah'ın insan gibi şuurlu ve akıllı nesneleri karşı karşıya bıraktığı yasalar ve olaylara ilişkin tasarrufu da aynen böyledir. Yani insanın dinî ağrı aracılığı ile çağrıldığı maksada ilişkin durumu bu yasalar ve olaylar sayesinde ortaya çıkar. O hâlide ilâhî tasarrufa mazhar olan bu yasalar ve olaylar birer ilâhî imtihandır.

Yalnız yüce Allah'ın imtihanı ile biz insanların imtihanı arasında şöyle bir fark vardır: Biz insanlar çoğunlukla nesnelerin gizli durumlarını bilmeyiz. Bu yüzden imtihan aracılığı ile onların bizce meçhul olan durumlarını bilmek isteriz. Oysa gayb anahtarları elinin altında olan yüce Allah için bilmemek diye bir şey yoktur. O hâlide insanı iyi akıbete ve mutluluğa çağırmak yolu ile ona uyguladığı genel eğitim bir imtihandır. Çünkü bu eğitim, onun durumunun ortaya çıkmasına, sevap yurdunun mu, yoksa azap yurdunun mu ehlinden olduğunun belirlenmesine vesile olur.

Bundan dolayı yüce Allah bu tasarrufu, yani insan için şeriat belirlemeyi ve onu birtakım olaylarla karşı karşıya bırakmayı kendi açısından "belâ", "ibtilâ" ve "fitne" (imtihan ve sınama)

olarak adlandırmış ve genel anlamda şöyle buyurmuştur: "Yeryüzündeki her şeyi ona süs yaptık ki, insanların hangisinin daha güzel amel işlediğini ortaya çıkaralım." (Kehf, 7) "Biz insanı imtihan etmek için karışık bir sıvı damlasından yarattık. Bunun için onu işitme ve göreme yetenekleri ile donattık." (İnsân, 2) "Biz sizi iyilikle ve kötülükle imtihan ederiz." (Enbiyâ, 35)

Yüce Allah ne kastettiğini şu ayette daha geniş biçimde açıklıyor gibidir: "Rabbi, imtihan etmek için bir insana iyilik edip kendisine nimet verdiği zaman, "Rabbim beni şerefli kıldı." der. Fakat onu sınamak için rızkını daraltıp bir ölçüye göre verdiği zaman, "Rabbim bana hor baktı." der." (Fecr, 15-16) "Mallarınız ve evlâtlarınız sizin için imtihan aracıdır." (Teğâbun, 15) "Allah sizi birbiriniz aracılığı ile imtihan etmek için..." (Muhammed, 4) "Onlar öteden beri fasık oldukları için biz onları böylece sınavdan geçiriyoruz." (A'râf, 163) "Allah müminleri güzel bir sınavdan geçirmek için bunu böyle yaptı." (Enfâl, 17) "İnsanlar sırf 'inandık' demekle kurtulacaklarını mı sandılar? Biz onlardan önceki milletleri de sınavdan geçirdik. Allah bu sınav sonucunda doğru sözlüler ile yalancıları ayırt edecektir." (Ankebut, 3)

Yüce Allah, İbrahim hikâyesinde şöyle buyuruyor: "Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etti." (Bakara, 124) O, İsmail'in boğazlanmasını anlatırken de şöyle buyuruyor: "Hiç şüphesiz bu açık bir imtihandı." (Sâffât, 106) Musa hakkında ise şöyle buyuruyor: "Biz seni çeşitli sınavlardan geçirdik." (Tâhâ, 40) Bu konuda bunlar dışında daha birçok ayet vardır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, insan varlığı ile ilgili şeylerin tümünü; işitme, görme ve hayat gibi varlığının parçalarını, evlât, eş, aşiret, arkadaş, mal ve mevki gibi bir biçimde onunla bağlantılı şeyleri ve bir biçimde faydalandığı şeylerin tümünü ve bunların yanı sıra ölüm ve insana yönelik diğer musibetler gibi az önce saydıklarımızın karşısı olan şeyleri mihnet ve belâ kapsamına alıyor. Kısacası, okuduğumuz ayetler insanla bağlantısı olan âlemin parçalarını ve durumlarını insana göre Allah'tan gelen bir deneme ve bir sınav sayıyor.

Bu ayetlerde fertler açısından da genelleme vardır. Yani mümin, kâfir, iyi, kötü, peygamber ve onun alt düzeyindeki kimseler hepsi sınava ve denemeye tâbidirler. Bu yürürlükte olan bir gelenektir; hiç-kimse bundan müstesna değildir.

Bu dediklerimizden açıkça ortaya çıktı ki imtihan geleneği, sürekli yürürlükte olan ilâhî bir gelenektir. Bu imtihan geleneği diğer bir tekvinî geleneğe dayanan pratik bir gelenektir. O tekvinî gelenek ise, daha önce anlatıldığı üzere insan gibi yükümlüler ile ilişkisi bakımından genel ilâhî

hidayet geleneği ile bu geleneğin önü ve arkasındaki takdir ve ecel geleneğidir.

Buradan anlaşılıyor ki, bu geleneğin yürürlükten kaldırılması, mümkün değildir. Çünkü onun yürürlükten kaldırılması, tekvinin bozulması ile aynı şey olur ki, bu da imkansızdır. Yaratılışın ve ölüm sonrası dirilişin hak olduğunu, hak ilkesine dayandığını kanıtlayan ayetler bu geleneğin değişmezliğine işaret ediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları hak üzere ve belirli bir süre için yarattık." (Ahkaf, 3) "Yoksa sizi boşu boşuna yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn, 115) "Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık. Onları kesinlikle hak üzere yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler." (Duhân, 38-39) "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ediyorsa, (bilsin ki,) Allah'ın belirlediği süre (ecel) mutlaka gelecektir." (Ankebut, 5) Bu gerçeği dile getiren daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerin tümü yaratılışın hak ilkesine dayalı olduğunu, amaçtan kopuk ve dayanaksız olmadığını kanıtlar. Nesnelerin önünde hakka dayalı amaçlar ve eceller, arkalarında hak ilkesine dayalı takdirler ve beraberlerinde hak ilkesine dayalı hidayet olunca, genel olarak bütün nesnelerin çatışması, özel olarak da bu nesnelerin içinde insan gibi yükümlölük taşıyan varlıkların birtakım hususlarla sınavdan geçirilmeleri kaçınılmazdır. Bu hususlar, kendileri ile ilişkili olan yükümlülerin potansiyel kemallerini, eksikliklerini, mutluluklarını ve bedbahtlıklarını fiiliyata çıkarır. İşte din yükümlölüğu ile yükümlü olan insanda bu, imtihan ve deneme anlamına gelir. Bunu iyi kavramak gerekir.

Bu anlattıklarımızdan (ilâhî gelenek ağısından) yok etme ve arındırmanın ne demek olduğu da ortaya çıkıyor. şöyle ki: Mümin imtihan ile karşılaşıp da bu imtihan onun gizli erdemlerinin rezilliklerinden ayırıt edilmesini gerektirdiği veya bir toplum imtihanla karşılaşıp da bu imtihan müminlerin, münafıklardan ve kalplerinde hastalık olanlardan seğıilmesini gerektirdiği zaman bu imtihana arındırma adını vermek yerinde olur ki, bu işlem, bir ayırıt etme işidir.

Yine görünüşlerinde güzel ve imrenilir sıfatlar ve durumlar bulunan kâfire ve münafiğa yönelik ilâhî imtihanlar devam edip de bu imtihanlar yavaş yavaş onlarda saklı duran pisliklerin ortaya çıkmasını gerektirdikçe ve her ortaya çıkan pislik görünüşteki bir erdemi giderdikçe, bu süreç o kişi için bir yok etme işlemi, yani iyiliklerini yavaş yavaş tüketme işlemi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez. Bir de

(böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister." (Âl-i İmrân, 140-141)

Kâfirler için bir başka yok etme türü daha vardır. Bu da yüce Allah'ın bildirdiği üzere evrenin, insan soyunun salâhına ve dinin sırf Allah'a has olacağı bir güne doğru gittiği gerçeğidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "İyi sonuç takvanındır."(Tâhâ, 132) "Yeryüzüne benim iyi kullarım vâris (olacaktır." (Enbiyâ, 105